

УДК 811.161.2'373.7

Н. І. Бойко

Комплексна вербалізація світу емоцій в ідіолекті Михайла Коцюбинського

У статті схарактеризовано різновиди комплексної вербалізації світу емоцій у художній мові М. Коцюбинського, розкрито засоби та способи відображення емоційних станів та емоційних реакцій персонажів, встановлено основні чинники, що забезпечують об'єктивізацію емоційних станів, емоційного ставлення, емоційного оцінювання, емоційного самооцінювання; простежено особливості вербалізації емоційної якості (кількості, інтенсивності тощо); виявлено лексичні та фразеологічні одиниці, що забезпечують номінативну чи експресивну (образну) репрезентацію емоційних моделей мовленнєвої поведінки комунікантів у різних типах художніх контекстів.

Ключові слова: вербалізація, лексичні засоби, фразеологічні одиниці, емоційний стан, емоційна реакція, ідіолект, Михайло Коцюбинський.

В статье охарактеризованы разновидности комплексной вербализации мира эмоций в художественных произведениях М. Котюбинского, раскрыты средства и способы отражения эмоциональных состояний и эмоциональных реакций персонажей, установлены основные факторы, обеспечивающие объективизацию эмоциональных состояний, эмоционального отношения, эмоционального оценивания, эмоциональной самооценки; установлены особенности вербализации эмоционального качества (количества, интенсивности и т. п.); выявлены лексические и фразеологические единицы, обеспечивающие номинативную или экспрессивную (образную) репрезентацию эмоциональных моделей речевого поведения коммуникантов в различных типах художественных контекстов.

Ключевые слова: вербализация, лексические средства, фразеологические единицы, эмоциональное состояние, эмоциональная реакция, идиолект, Михаил Котюбинский.

The article deals with the varieties of complex verbalization of the world of emotions in M. Kotsiubynsky's artistic works, it also reveals the means and ways to reflect the emotional states and emotional reactions of the characters, identifies the main factors that ensure the objectification of emotional states, emotional attitudes, emotional evaluation, emotional self-esteem; identifies the features of the verbalization of emotional quality (quantity, intensity, etc.); reveals the lexical and phraseological units that provide nominative or expressive (figurative) representation of emotional

models of speech behavior of communicants in different types of artistic contexts.

Key words: verbalization, lexical means, phraseological units, emotional state, emotional reaction, idiolect, Mikhail Kotsyubinsky.

На сучасному етапі розвитку мовознавчої думки існує низка проблем, пов'язаних із вивченням "лінгвістики емоцій", які визначають декілька стрижневих напрямів досліджень, із-поміж яких комунікативна сфера емоцій, категоризація емотивних станів та емотивний, семантичний простір мови чи окремого дискурсу, засоби і способи вербалізації світу емоцій в ідіолекті окремого автора, а також функції емоцій і "формула емоції" [13, с. 8].

Комплексна об'єктивація в художній мові світу емоцій (насамперед емоційних станів персонажів) належить до складних, цікавих й актуальних проблем сучасного мовознавства. Експресивний (виразливо-зображальний) потенціал художніх текстів слугує чи не найбільш благодатним ґрунтом для реалізації й інтерпретації емоційної сфери особистості – надзвичайно мінливого й рухливого чинника, що функціонує як різнорівневий вияв суб'єктивного [4, с. 177].

Значна увага українських і зарубіжних мовознавців до вивчення "лінгвістики емоцій" (праці С. Я. Єрмоленко, П. О. Селігея, Ю. Ф. Прадіда, Г. Г. Демиденко, Ю. Д. Апресяна, Н. Д. Арутюнової, А. Вежбицької, Л. Г. Бабенко, О. Ю. Мягкової, А. М. Манзій, Д. А. Романова, В. І. Шаховського та інших учених) визначила актуальні шляхи категоризації емоційних станів та значущість різноаспектних напрямків наукових пошуків. Серед них культурологічний (С. Я. Єрмоленко), семантичний (Л. Г. Бабенко), психолінгвістичний (В. І. Шаховський), функційний (Д. А. Романов), а також вивчення емоційних концептів (А. Вежбицька), фразеологізмів як вербалізаторів емоційних станів (Ю. Ф. Прадід, Г. Г. Демиденко), тропів як репрезентантів емоційних семантичних планів (Ю. Д. Апресян), емоційно-почуттєвих семантичних компонентів (О. Ю. Мягкова) та ін.

У наукових джерелах із психолінгвістики емоційні стани характеризують крізь призму психічних реакцій (станів), що постають у процесі життєдіяльності особи і визначають інтенції мовця, рівень його інформаційно-енергетичного потенціалу, спрямованість учинків, поведінки загалом [3; 6]. Емоційний аспект комунікації може виявлятися в художньому тексті як безпосередньо, так і опосередковано, проте в обох випадках він формує тональність висловлення, спілкування загалом, відбиваючи усвідомлену або неусвідомлену емо-

ційно-оцінну й змістово-інформативну побудову вербального матеріалу. Адресант (автор) моделює повідомлення, мовленнєвий акт певної іллокуції, впливаючи на емоційно-психологічний простір адресата, а іноді й на ситуацію спілкування [1, с. 234]. Вербалізація світу емоцій, внутрішніх станів комунікантів відбиває склад фреймів концептосфери "емоція", розташованих на двох протилежних полюсах, що репрезентують два світи – світ позитивних і світ негативних емоцій.

Вивчення емоцій психологами, фізіологами та філософами підготувало ґрунт для аналізу лінгвістичних проблем емоцій, які більш адекватно вербалізуються, залучаються до комунікативних актів і забезпечують відбиття фрагментів концептуальної картини світу за допомогою емотивних образів. Виявлення засобів комплексної вербалізації емоційних станів персонажів передбачає різноаспектний та всебічний опис і характеристику ситуації мовної комунікації осіб у конкретних умовах спілкування з опертям на соціальні, культурні, когнітивні, психологічні та інші детермінанти, що лежать в основі методу дискурсивного аналізу [10, с. 26].

Відомо, що потенційні можливості одиниць лексико-семантичного рівня щодо комплексної об'єктивації емоцій можна простежити насамперед у контексті, у процесі їх уживання, у конкретному комунікативному акті. Мовознавці справедливо наголошують на тому, що фактично кожна лексична одиниця містить емоційний потенціал. Так, В. М. Гридін зазначає, що є можливість "уявити спроможність слова виражати емоції у вигляді певного континууму, у межах якого всі слова мови могли б розташовуватися залежно від свого емоційного потенціалу від максимуму до мінімуму" [3, с. 4].

Важливо зазначити, що на мовному (мовленнєвому) рівні емоційність трансформується в емотивність, яка відбивається, відображається, позначається й закріплюється насамперед у семантичній структурі лексичної одиниці як її окремий (додатковий) компонент. "Емотивність" як інваріантна сема в лексичному значенні слова реалізується у двох антонімічних варіантах: "схвалення" (позитивна емотивність) / "несхвалення" (негативна емотивність). У конкретних мовленнєвих актах кожен із цих варіантів репрезентує низка алосем, які слугують базою для комплексної вербалізації таких емотивних смислів: 1) емоційний стан, 2) становлення емоційного стану, 3) емоційний вплив, 4) емоційне ставлення, 5) зовнішнє вираження емоцій, 6) емоційне оцінювання (самооцінювання), 7) емоційна якість (кількість), 8) емоційна інтенсивність (сила вияву емоцій) тощо. Так,

позитивна аloseма "задоволення" може об'єктивуватися такими лексичними одиницями: *блаженствувати, втішатися, захоплюватися, вдовольнятися, зачаровуватися, кейфувати (кайфувати), милуватися, насолоджуватися, ніжитися, прохолоджуватися, процвітати, славитися, святкувати, радіти, раювати, смакувати* тощо.

Позитивна емотивність зазвичай зреалізована в аloseмах: *"вірність", "бажаність", "відкритість", "гуманність", "лагідність", "ласкавість", "захоплення", "задоволення", "задушевність", "закоханість", "зачарованість", "зацікавленість", "надія", "одухотвореність", "повага", "пошана", "прагнення", "радість", "смирненність", "смилівість", "покірливість", "добрість", "дружність", "жалісливість", "щирість", "щиросердність"* та ін. Відповідно негативну емотивність об'єктивують аloseми: *"байдужість", "безнадія", "біль", "бундючність", "гнів", "досада", "дразливість", "дратівливість", "гордування", "горе", "жорстокість", "зздрісність", "зарозумілість", "затятість", "злість", "нахабність", "невдоволення", "ненависть", "образа", "пихатість", "презирство", "самітність", "страх", "сум", "упертість"* та ін.

Полярність емотивних аloseм виявляється не лише на рівні окремих лексичних одиниць, а й у межах контексту (комунікативної ситуації) та на рівні паралінгвальних (кінематичних та фонаційних) засобів, особливого інтонування, оскільки, наприклад, *ласка* буває не тільки *веселою, вірною, втішною, доброю, довірливою, дружньою, зворушливою, м'якою, ніжною, святою, сердечною, теплою, цілющою, чистою, чудовою, щирою*, а й *голодною, грубою, неправдивою, скупю, фальшивою, фамільярною* тощо. Отже, формування емотивного компонента значення лексичної одиниці й контексту загалом може зумовлюватися як лінгвальними, так і паралінгвальними (кінематичними та фонаційними) засобами.

Найвиразніше й найповніше емоції в художньому тексті репрезентує лексико-семантичний рівень, що містить у своєму складі такі класи лексичних одиниць: 1) лексика, що лише називає або описує емоції (*радість, щастя, жаль, сором, сум, гнів, ненависть, лютя*): *Тільки в серці збиралась **ненависть** до Петра та жаль до Насті* [5, т. 1, с. 43]; 2) лексика, що виражає або викликає емоції (*красень, чарівний, милий, негідник, прикрий*): *Мелодійний шелест листя, **чарівна** краса молодого лісу навіяли на Гната солодкий смуток* [5, т. 1, с. 55]; *Міцанин!, **галабурдник!***; 3) лексика, що набуває емотивних семантичних планів у певних контекстах завдяки тропеїзації

узуально нейтральних лексичних одиниць (*ластівка, орел, півник, дзиґа* – про людину: *Хмару розбила ластівка. В хату вбігла Гафійка, сквално ховаючи щось за пазуху* [5, т. 1, с. 106] або шляхом додавання до нейтральних чи емотивно маркованих основ демінутивно-меліоративних та аугментативно-пейоративних суфіксів (*донечка, сонечко, матінка, спатоньки, чолов'яга*): *Оте чисте, ви-плекане, немов вилизане матір'ю звірятко, таке туге, як пружина, з круглими бронзовими руками й ногами, в золотих воло-синках, ота весняна золота бджілка кинула в хату щось таке, від чого білі стіни під низькою стелею осміхнулись, голуб перед образами крутнувся на нитці, і козаки з червоного паперу, наліплені на стінах, узялися в боки* [5, т. 1, с. 106].

У конкретних контекстах змодельовані комунікативні ситуації, що репрезентують світ емоцій персонажів (емоційні стани), визначають засоби їх вербалізації, структуру та динаміку емоційного мовлення, зреалізовану низкою аloseм, які слугують основою експлікації гами емотивних семантичних планів. Емоційний стан персонажів в ідіолекті М. Коцюбинського зазвичай вербалізований дієслівними граматичними формами (а), іменниками (б), прикметниками (в) та прислівниками (г), наприклад: а) *Чого батько журиються?* [5, т. 1, с. 97]; *За тобою, душко Марічко, ...за тобою банував...* (діал. сумував, журився) [5, т. 3, с. 217]; *Старий сердився* [5, т. 1, с. 53]; *Яким стривожився* [5, т. 1, с. 101]; *Я її ненавиджу, вона перевела мій вік молодий...* [5, т. 1, с. 68]; б) *Лиха радість наливає Хомине серце* [5, т. 3, с. 104]; *Щастя не зміщувалося у серці, щастя розривало груди!* [5, т. 1, с. 410]; *Усе частіше спостерігав він, що в серці його ворухиться кохання, тихе, приязне кохання, що воно обхоплює цілу його істоту* [5, т. 1, с. 43]; в) *Весела, нервова трохи, і очі блищали у неї* [5, т. 3, с. 171]; *Не раз стискалося Гнатове серце, не раз зсувалися тонкі брови, коли безжурний Петро гнув всілякі жарти, вигадки, весело, по-дитячи сміявся* [5, т. 1, с. 43]; г) *Спершу Гнат хотів утекти: йому було ніяково, соромно навіть* [5, т. 1, с. 46]; *На серці було так легко, радісно, як часом у малої дитини гарного погідного ранку* [5, т. 1, с. 89]. Відтворення емоційних станів персонажів здійснено комплексно й багатоаспектно: за допомогою характеристики зовнішнього вигляду, особливостей мовлення персонажів, через характеристику їхньої поведінки, стосунків, взаємодії з іншими дійовими особами. У фокусі уваги автора кілька важливих чинників: зовнішність персонажів (*очі блищали у неї, зсувалися тонкі брови*); вік комунікантів (*старий сердився, мій вік молодий, по-*

дитячи сміявся, як часом у малої дитини); часто зміст повідомлюваного, негідні вчинки, умови, причини, що зумовили нестримане виявлення негативних (значно рідше позитивних) емоційних станів; місце описуваної події, що вплинула на перебіг подій чи торкнулася настроїв персонажів, чимось схвилювала їх. Актуалізаторами вербалізації емоційних (психологічних) станів персонажів в ідіолекті митця слугують соматизми (*серце, груди*), а також лексеми, належні до сакральної сфери (*душа*) та ін. (*Я пам'ятаю тільки жадобу помсти, що **поняла** моє **серце болюче**... пам'ятаю, як присягавсь: помщусь... **люто** помщусь... за обох помщусь!..* [5, т. 1, с. 162]; ***Серце їй обливалось кров'ю**, сльози заливали очі* [5, т. 1, с. 102]; *Дивний **спокій** сповня його тіло, тільки глибоко десь, на самому споді у **грудях**, хробачком **корчиться сміх*** [5, т. 3, с. 103]; *Благодарен був **спокій** моєї **душі*** [5, т. 2, с. 307].

Контексти творів М. Коцюбинського об'єктивують процеси становлення емоційних переживань, указуючи на раптовість чи поступовість виникнення емоційного стану: *Почав я **банувати*** [5, т. 1, с. 159]; *Дивний **спокій** сповня його тіло, тільки глибоко десь, на самому споді у **грудях**, хробачком **корчиться сміх*** [5, т. 3, с. 103]; *Раїса чула часом у серці певну **ніжність**, якість матерне **почуття** до цього знівеченого життя, їй **легше було** вибачити о. Василеві, ніж кому іншому* [5, т. 2, с. 78]; *Тільки в серці **збиралась ненависть** до Петра та **жаль** до Насті* [5, т. 1, с. 43].

Арсенал лексичних засобів репрезентації емоційних станів персонажів увиразнюють мовні одиниці, що актуалізують інтенсивність, силу емоційного вияву чи впливу одного персонажа на іншого чи інших: *Дивне **почуття** обхопило Остапові **груди**: замість **радості** – **сильне обурення** **стрепехнуло** його істоту* [5, т. 2, с. 111]; *Але вухо мимохіть ловило якусь слово розмови, і на серці в Гната **ставало так погано, прикро, болісно**...* [5, т. 1, с. 59]; *Ще ніколи не було йому **так важко, так гірко**, ще ніколи **не щеміло так серце*** [5, т. 1, с. 145]. Зрідка згадуване може стосуватися "обсягу", "кількості", параметричних характеристик вияву емоцій (а) чи емоційної якості їх перебігу, наприклад: а) *Пустить мене, люди **добрі, пустить**... – **благав** Гнат, і на його блідому виду **малювався безмір муки*** [5, т. 1, с. 93]; ***Великий жаль** **вхопив Івана за серце*** [5, т. 3, с. 204]; б) ***Соломія горіла від сорому і злості*** [5, т. 2, с. 138]; ***Марта горіла злістю*** [5, т. 3, с. 176]; *Він теж **горів бажанням помститись**...* [5, т. 3, с. 182]; *Олександра **кипіла*** [5, т. 1, с. 47]; *Гнат усе чув і **кипів*** [5, т. 1, с. 59]. Останні контексти містять лексичні

одиниці (*горіти, кипіти*), лексико-семантичні варіанти яких актуалізують аloseми "бурхливо", "палко" виявлятися, відчувати, переживати, хвилюватися, тобто образно виражають силу і якість почуттєвих станів персонажів одночасно, реалізуючи свої переносні значення.

Силу вияву емоційних станів персонажів в ідіолекті автора можуть об'єктивувати лексеми, що містять аloseми аудіального змісту, або ж вербалізувати їх шляхом поєднанням в одному контексті аудіального і візуального планів, актуалізуючи емоційні стани через дії, поведінку, вчинки персонажів: **Кричає на всіх, лупив у двері і докучав** [5, т. 2, с. 274]; **Грима дверима, перекидає стільці і хоче так крикнути, щоб по всіх хатах заскакала стаєнна лайка** [5, т. 3, с. 98]; **Щось од спини розлазиться холодними мурашками по всьому тілу, і щелепи трясуться...** [5, т. 2, с. 170]; **Хима аж скочила на полу, мов опечена** [5, т. 1, с. 107].

Зовнішнє вираження емоцій передбачає наявність рухових симптомів у персонажів, що ідентифікують їхні почуттєві інтенції: **Моя жінка, сполохана стогоном із спальні, метнулась туди, а я кидаюся по хаті, як зранений звір, і в непогамованій злості розпихаю меблі, хочу все знищити** [5, т. 2, с. 173]. Рух допомагає (хоч на певний період чи хоч частково) звільнитися від негативних емоцій, досягти бажаної психологічної рівноваги.

Емоційну ауру творів письменника створюють контексти, що репрезентують: 1) емоційне ставлення: **Їй жаль було дочку, соромно, що дочка живе на віру** [5, т. 1, с. 74]; **Вигляд Антона занепокоїв Марту** [5, т. 3, с. 158]; **Марта чула жаль до Антона: він її обурих** [5, т. 3, с. 169]; 2) емоційне оцінювання: **Семен лихий та збентежений вишов з хати** [5, т. 1, с. 124]; **І хоч вона далеко була вже од місця пригоди, а все ж ця гидка історія гнітила її як сонна мара – і мутила, й підіймала в серці злість** [5, т. 2, с. 630]; **Лице в неї наллялось кров'ю, очі спалахнули, вона підперла боки червоними, голими по лікоть руками і хиталась од сміху...** [5, т. 2, с. 244]; 3) емоційне самооцінювання: **Ох, як мені гидко, як мені страшно, як ся свідомість раних моє батьківське серце...** [5, т. 2, с. 174]; **Мені теж сумно** [5, т. 3, с. 173]; **Я вже киплю** [5, т. 3, с. 292]; **І мені так жалко стає себе, я такий скривджений, такий бідний, одинокий, я весь кутаюся, лице моє жалібно кривиться, і в очах крутиться гірка сльоза** [5, т. 2, с. 170]. Емоційні семантичні плани основних чотирьох лексико-граматичних класів інтенсифікують слова категорії стану та частки, які беруть активну участь в

опосередкованій експлікації емотивності крізь призму увиразнення фізіологічних станів, виявів, відчуттів і передчуттів, а також приклади переносних уживань лексем, що номінують події, вчинки персонажів, що стали джерелом емоційного оцінювання.

Емоційне ставлення, емоційне оцінювання та емоційне самооцінювання експлікують безпосередні зв'язки з емоційним станом персонажів, сприймаються такі емоції насамперед як явища психічні. Вони одночасно належать і до сфери суб'єктивного, і до сфери соціального, усвідомлюваного й пізнаваного членами комунікативних процесів. В ідіолекті М. Коцюбинського активно функціонують лексеми всіх чотирьох згадуваних класів, їх фіксують і лексикографічні праці. Домінують у мовотворчості митця лексичні одиниці, що називають або описують емоційні стани персонажів. Такі одиниці належать до узуальних пластів лексики і становлять ядро лексичного фонду мови, уживаного для вербалізації внутрішнього світу людини.

Емотивне відображення фрагментів довкілля можливе через кодування емотивних сем у структурі лексичних значень будь-яких слів, що зумовлене потребами мовця або ситуацією. Емотивна мовленнєва діяльність пов'язана не з логічним, об'єктивним відтворенням фрагментів концептуальної картини світу, а з передаванням почуття-ставлення до них. Останнє й визначає мотиви комунікативного акту – формування емотивного тону висловлювання відповідно до інтенцій, потреб та інтересів суб'єкта мовлення. Показові для ідіолекту М. Коцюбинського метафоричні та порівняльні моделі, створені на основі найменувань фундаментальних емоцій та лексико-фразеологічних одиниць, що актуалізують свій семантичний потенціал як найменувань емоційних станів суб'єктів і емоційних оцінок ситуацій: *Звірячий жах ганяв його по хаті, од дверей до дверей, а він намагався гамувати його і весь тремтів* [5, т. 2, с. 243]; *Неспокій бігав по хаті* [5, т. 3, с. 158]; *Я не спав три ночі... мене гризе горе, я втрачаю єдину й кохану дитину...* [5, т. 2, с. 170]; *Горе посухою впало на її очі, висушило сльози* [5, т. 1, с. 142]; *Усю ніч сум літав по хаті, шарпав за серце бідних людей та не давав їм спати...* [5, т. 1, с. 102]; *Чорне обличчя Олександрине збіліло; з-під високих, веселкою, брів світились гострі чорні очі; в очах мигтіла блискавка* [5, т. 1, с. 48]; *Лежить бідна мати Харитина та б'ється з думками* [5, т. 1, с. 33]; *Руки й ноги тремтять, духу з грудей не можна добути...* [5, т. 1, с. 42]; *У Гната аж коло серця залоскотало від того погляду* [5, т. 1, с. 68]; *І Химину душу точила тая ж думка, але Хима теж гризлась тихцем і ніби не знала,*

чого Хома **нудить світом...** [5, т. 1, с. 107]. Образна вербалізація емоцій у художньому тексті – це одна з особливостей ідіолекту М. Коцюбинського. Митець зумів у складі лексичних і фразеологічних засобів української мови віднайти одиниці, що уможливили самобутню репрезентацію широкого спектра емоційних станів персонажів.

Комплексну вербалізацію світу емоцій персонажів у художній мові М. Коцюбинського забезпечують лексичні та фразеологічні одиниці, що номінативно чи експресивно (образно) об'єктивують емоційні стани, емоційне ставлення, емоційне оцінювання, емоційне самооцінювання, а також емоційну реакцію, емоційний мотив, емоційну якість (кількість, інтенсивність тощо), загалом емоційну модель мовленнєвої поведінки комунікантів у різних типах контекстів.

Література

1. Бацевич Ф. С. Основи комунікативної лінгвістики : підручник / Ф. С. Бацевич. – 2-ге вид., доповн. – К. : ВЦ "Академія", 2009. – 376 с. – (Серія "Альма-матер").
2. Бойко Н. І. Паралінгвальні фразеологізми в мовотворчості М. Коцюбинського / Н. І. Бойко // Література та культура Полісся : зб. наук. праць. – Ніжин : НДУ ім. М. Гоголя, 2015. – Вип. 78. Серія "Філологічні науки". – С. 110–116.
3. Гридин В. Н. Психолінгвистические функции эмоционально-экспрессивной лексики : автореф. дисс. ... канд. філол. наук : спец. 10.02.01 / Гридин В. Н. ; Ин-т язык. АН СССР. – М., 1976. – 20 с.
4. Єрмоленко С. Я. Емоційна лексика / С. Я. Єрмоленко // Українська мова : енциклопедія / редкол.: В. М. Русанівський, О. О. Тараненко (співголови), М. П. Зяблюк та ін. – 3-тє вид., зі змінами і доповн. – К. : "Укр. енцикл." ім. М. П. Бажана, 2007. – С. 177.
5. Коцюбинський М. Твори : в 7 т. / М. Коцюбинський. – К. : Наукова думка, 1973. – Т. 1. – 406 с. ; Коцюбинський М. Твори : в 7 т. / М. Коцюбинський. – К. : Наукова думка, 1973. – Т. 2. – 382 с. ; Коцюбинський М. Твори : в 7 т. / М. Коцюбинський. – К. : Наукова думка, 1973. – Т. 3. – 429 с.
6. Леонтьев А. А. Основы психолінгвистики / А. А. Леонтьев. – 3-е изд. – М. : Смысл, 2003. – 287 с.
7. Манзій А. М. Емоційна лексика у сучасній німецькій мові: структура, семантика : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.04 "Германські мови" / Манзій А. М. – Чернівці, 2008. – 19 с.
8. Прадид Ю. Ф. Русско-украинский и украинско-русский тематический словарь. Эмоции человека / Ю. Ф. Прадид. – Симферополь, 1994. – 244 с.
9. Психологічний словник / за ред. В. І. Войтка. – К. : Вища школа, 1982. – 216 с.
10. Селіванова О. О. Сучасна лінгвістика : термінологічна енциклопедія / О. О. Селіванова. – Полтава : Довкілля-К, 2006. – 716 с.

11. Хомякова Н. А. Эмотивные фразеологизмы в русском, французском и английском языках (сопоставительный анализ) : автореф. дисс. на соискание научн. степени канд. филол. наук : спец. 10.02.20 "Сравнительно-историческое, типологическое и сопоставительное языкознание" / Хомякова Н. А. – М., 2008. – 23 с.

12. Шаховский В. И. Общие вопросы лингвистической теории эмоций / В. И. Шаховский // Язык и эмоции. – Волгоград, 1995. – С. 3–15.

13. Шаховский В. И. Эмоции: Долингвистика, лингвистика, лингвокультурология / В. И. Шаховский. – М. : Книжный дом "Либроком", 2010. – 128 с.

14. Шаховский В. И. Языковая личность в эмоциональной коммуникативной ситуации / В. И. Шаховский // Филологические науки. – 1998. – № 2. – С. 59–65.